

СТАРОДАВНІЙ МЕДЖИБІЖ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ

Вінницької області) // Матеріали до етнології Поділля : польові дослідження. Вип. 1 [За наук. ред. В. А. Косаківського] / Марченко Т. -Вінниця, 2005. - С. 51-52. 55. Гальчевська Л. Традиційні головні убори українців Східного Поділля кінця ХІХ - ХХ ст. // Народний костюм як виразник національної ідентичності: Збірник наук, праць [за ред. М. Селівачова] / Гальчевська Л. - К. : ТОВ «ХІК», 2008. - С 177-195. 56. Медведчук Г. Український народний одяг подільських селян ХVІІ - І пол. ХХ ст. // Берегиня скарбів народних... Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / Упоряд. А. М. Трембіцький. - Хмельницький : ІРД, 2013. - Кн. 1. - С. 400-432. 57. Борщівщина. Народне мистецтво, побут та звичаї. Альбом-каталог музейних фондів Борщівського краєзнавчого музею. -Борщів, 1994.-54 с.

*Віктор Косаківський (Вінниця),
Віталій Рудь (Київ)*

ПАМ'ЯТКИ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ БАСЕЙНУ Р. САВРАНКИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ І ОХОРОНИ

Стаття присвячена історії дослідження пам'яток трипільської культури басейну р. Савранка (права притока Південного Бугу), які тривають вже понад століття. Вони об'єднуються в Чечельницьку групу пам'яток початку пізнього Трипілля

Ключові слова: трипільська культура, басейн р. Савранки, Чечельницька група пам'яток

Стаття посвящена истории исследования памятников трипольской культуры расположенных в бассейне р. Савранка (правый приток Южного Буга). Они объединяются в Чечельницкую группу памятников начала позднего Триполья

Ключевые слова: трипольская культура, бассейн р. Савранка, Чечельницкая группа памятников

Річка Савранка - права притока Південного Бугу, яка бере свій початок біля с. Рудницьке Піщанського району на Вінниччині і біля м. Саврані Одеської області впадає в Південний Буг. На своєму шляху приймає ряд приток. Серед найбільших є праві притоки - Бритавка і Саражинка та ліві - Рогізка і Яланець, а також декілька безіменних [1, с 19]. Історію дослідження археологічних пам'яток трипільської культури басейну р. Савранки, яка налічує більше ста років, умовно можна

поділити на два хронологічні періоди. Початок першого припав на кінець першого десятиліття та тривав до початку 40-х рр. ХХ ст. Другий бере свій відлік із початку 70-х рр. минулого століття і продовжується до наших днів.

В 1909-1913 рр. на Поділлі проводив дослідження С. С. Гамченко, в ході яких він відкрив трипільські поселення біля сіл Стратіївка та Білий Камінь [2, с.31]. Лише у 1928 р. експедиція під керівництвом С. С. Гамченка та за участі М. Л. Макакревича та І. Ч. Зборовського здійснила польові роботи в Білому Каміні. В результаті їх проведення, шляхом розвідок зафіксовано залишки понад 50 жител та розкопано шість площадок, дві з яких розкрито фрагментарно [3]. Варто також додати, що зважаючи на велику площу поширення підйомного матеріалу автори досліджень вказали на існування тут двох поселень, однак за даними наших останніх досліджень ми можемо впевнено говорити, що насправді – це одна пам'ятка [4, с.54-55; 5, р.55-56].

До вказаних уже польових досліджень, проведених протягом першого періоду, варто додати розвідки І. Ч. Зборовського, директора Тульчинського окружного музею. Протягом 1929 р. він проводив пошуки різночасових археологічних пам'яток в межах колишньої Тульчинської округи. Серед трипільських ним повторно обстежено поселення Стратіївка. Складено план розташування пам'ятки, що дає можливість точно її локалізувати [6, арк.7-8].

Після перерви у дослідженнях простежується відновлення цікавості археологів до пам'яток в басейні р. Савранки. Початок цього процесу пов'язаний із короткотривалими роботами співробітника Вінницького краєзнавчого музею - Б. І. Лобая. У 1970 р. під час проведення розвідок археолог виявив поселення трипільської культури біля с. Луги [7, с.98]. У 1972-1974 рр. науковцями Одеського археологічного музею НАНУ та Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова під час складання археологічної карти Одеської області виявлено ряд нових пам'яток трипільської культури, в тому числі і в басейні р. Савранка. Серед них— Піщана II і III, Чернече III, а також Івашково-Сад і Івашково IX тощо [8, с.30-31].

І, нарешті, активні польові дослідження розпочинаються з кінця 70-х рр. та пов'язані з діяльністю В. А. Косаківського. Нами відкрито одне поселення на території смт. Чечельник, а інше - на околицях, в урочищі Вишенька. Пізніше, у 1983 р., вдалося привернути увагу відомих дослідників І. І. Зайця та К. К. Черниш до майже зруйнованої пам'ятки Чечельник [9, с.277]. У 1990 р. на цьому поселенні доцентом Вінницького педагогічного інституту І. І. Зайцем та, в цей час вже співробітником Вінницького краєзнавчого музею, В. А. Косаківським проведено стаціонарні розкопки одного житла [10, с.48-49, 149]

СТАРОДАВНІЙ МЕДЖИБІЖ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ

В. А. Косаківський також постійно провадив роботу з повторного обстеження уже виявлених пам'яток, з метою зібрання матеріалу, який би дав можливість говорити про їх відносну хронологію. Так, у 1987 р. він обстежив поселення Білий Камінь [4, с.54; 5, р.55], а впродовж 2000-2003 рр. - поселення біля с. Луги. Під час останніх розвідок дослідником відкрито нове поселення Кривецьке на східній околиці с Тартак [11, с.93-95].

Навесні 2011 р. авторами, з метою уточнення площі та топографічних особливостей розташування, була обстежена пам'ятка Білий Камінь. В результаті огляду території встановлено, що воно є найбільшим серед поселень, не тільки мікрорегіону, а й усієї чечельницької групи. Тобто площа поселення перевищує 100 га і дає можливість впевнено зарахувати його до списку поселень-гігантів часів трипільської культури [4, с.54-55; 5, р.55-56].

Зробивши загальний огляд історії дослідження пам'яток трипільської культури в басейні р. Савранки, подамо коротку характеристику топографії найважливіших поселень мікрорегіону. На сьогоднішній день важко визначити усі критерії, якими керувалося населення трипільської культури під час вибору території для майбутнього поселення. Насамперед - це місце мало бути придатним для ведення різних видів господарства та комфортного облаштування побуту. Тобто поряд з поселенням мали розташовуватися водні ресурси, лісові масиви, поклади глини та інша природна сировина.

Обстеживши свого часу більше 50-ти трипільських поселень в Середньому Побужжі, С. О. Гусєв визнає, що всі вони топографічно добре захищені річками, болотами, ярами та в цілому розташовані на сприятливих ділянках з точки зору ведення господарства [12, с.43-45]. Остання теза археолога підтримана М. Ю. Відейком та Н. Б. Бурдо, які наголосили, що топографія поселень, яка тяжіє до річкових долин, створює зручні умови для випасу домашніх тварин [13, с.80]. Про розташування трипільських селищ переважно у природоохоронених місцях писала і Н. М. Кордиш. Дослідниця також звертала увагу і на планування поселень [14]. Розглянемо детальніше ці два моменти на прикладі пам'яток чечельницького мікрорегіону.

Поселення Чечельник розташоване безпосередньо на території однойменного населеного пункту. Воно займає південний схил пагорба на лівому березі р. Савранки. Тобто з південної сторони поселення обмежене водами ставка на річці, а з північного сходу - урвищем, яке стрімко спускається в долину безіменного струмка (ліва притока р. Савранки). Природним обмеженням території поселення із заходу виступає глибокий яр. І лише в північно-західній частині пам'ятки є неширока напільна смуга, по якій без особливих перешкод можна потрапити на поселення.

МАТЕРІАЛИ ДЕВ'ЯТОЇ НАУКОВО-КРАСЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Більша частина поселення знаходиться під сучасною забудовою (територія цукрового заводу), а тому практично зруйнована. На вільних від забудови ділянках В. А. Косаківським візуально виявлено залишки 94 глинобитних споруд, розташованих кількома овалами. Кожна споруда в середньому мала розміри 7x10 м. Попередньо припускається існування на поселенні щонайменше восьми концентричних овалів. Площа пам'ятки раніше визначалася у 72 га [15, с.97], однак, за перерахунками автора із врахуванням усіх похибок, найімовірніше вона становить не більше 57 га.

Поселення Білий Камінь займає східну околицю однойменного села та поля сусідніх сіл Рогізка та П'ятківка. Вказані площі розташовані в заплаві та на плато лівого берега р. Рогузки. Зі сходу та заходу територія поселення обмежена двома безіменними струмками (ліві притоки р. Рогузки), а з північного заходу глибоким яром. С. С. Гамченко та М. Л. Макаревич розвідковими роботами виявили понад 50 площадок, однак про спосіб планування селища говорити поки що зарано. Попередньо можна лише визначити його площу. Судити про розміри цієї пам'ятки на сьогодні можна лише за територією розповсюдження підйомного матеріалу, який трапляється на просторах більше як 100 га.

Деяко іншою є топографія поселення Вишенька. Воно розташоване за 1,5 км на північний захід від с. Анютине, на південних схилах мису, які виходять до заплави безіменної невеликої річки, лівої притоки р. Бритавки. В основі мису прослідковується широка напільна височина, а західна частина поселення обмежена неглибоким яром. В аналогічних рельєфних умовах знаходиться пам'ятка лівобережжя р. Савранки, в ур. Коліно, котре локалізується за 2 км на схід від с. Луги.

Топографічні умови розміщення поселень Стратіївка [6, арк.8] та Кривецьке є подібними. Вони займають невисокі надзаплавні тераси лівих берегів річок та мають природній захист - яр (Кривецьке), а іноді два, як зі сходу, так і з заходу (Стратіївка). Географічно поселення Кривецьке розташоване на східній околиці с. Тартак, на р. Савранка. І, нарешті, поселення Стратіївка знаходиться за 1,2 км на захід від однойменного села, на березі р. Бритавки. В результаті розгляду топографічних особливостей розташування усіх пам'яток чечельницького мікрорегіону з'ясовано, що їхнє рельєфне розташування було найрізноманітніше: це і миси, і пагорби, і тераси, і частково заплави. Однак вдалося виявити і спільні риси. Насамперед - це розташування пам'яток поблизу джерел води, якими є як невеличкі потічки, так і більш повноводні ріки. Крім того, поселення зазвичай тяжіють до південних частин суходолу, які під різними кутами спускаються до долини річки чи яру. Останні постійно виступають в якості природнього захисту.

На сьогодні більш-менш впевнено можна говорити про площу лише двох поселень - Білий Камінь та Чечельник, територія яких визначена

СТАРОДАВНІЙ МЕДЖИБІЖ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ

у 100 та 57га відповідно. За поширенням підйомного матеріалу, поперечно можна і вказати площу інших поселень. Найменшими видаються пам'ятки Вишенька та Луги, очевидно, їх площа коливається в рамках 15-20 га. Території Стратіївки та Кривецького визначені в межах 40-50 га. Зазначені площі поселень дещо співвідносяться із розподілом пам'яток за розмірами, що здійснений для поселень Буго-Дніпровського межиріччя [16, с.П; 17, с.440-441]. На жаль, визначити планувальну структуру трипільських селищ досліджуваної території вдалося лише на прикладі Чечельника, де зафіксовано існування щонайменше вісьмох концентричних овалів жител. Усі вище названі поселення хронологічно відносяться до початку пізнього етапу трипільської культури (етап СІ за Т. С. Пассек) і об'єднані в Чечельницьку групу пам'яток. Територія поширення пам'яток цієї групи займає також басейни сусідніх річок Дохна і Кодима та деякі інші території Буго-Дністровського міжріччя.

В історії дослідження мікрорегіону прослідковуються два основні періоди: перший - 1909-1940 рр. та другий, що розпочався 1970 р. та триває до сьогодні. З'ясовано, що між ними була 30-річна перерва, коли археологічних вивчень не проводилось. В результаті історіографічного аналізу встановлено, що протягом першого періоду досліджень археологами були виконані емпіричні завдання зі збору, опису та часткової класифікації матеріалу, переважна більшість якого не дійшла до наших днів. Основні польові дослідження в другий період були проведені В. А. Косаківським, в результаті яких і розпочалися роботи з побудов схем відносної хронології. Важливим досягненням дослідників є те, що паралельно із польовими дослідженнями тривав процес осмислення та інтерпретації накопиченого матеріалу.

Найбільшим здобутком цього періоду є те, що, внаслідок введення до наукового обігу матеріалів із Чечельника, В. А. Косаківським та С. М. Рижовим виокремлено чечельницьку локально-хронологічну групу пам'яток трипільської культури, яка об'єднала поселення зі спільними ознаками матеріальної культури. Тобто ними було вперше запропоновано хронологічну інтерпретацію накопиченого матеріалу. На основі керамічних комплексів С. М. Рижов найбільш повно на сьогодні подає власне бачення історії появи, розвитку та занепаду групи в системі пам'яток розвинутого Трипільля.

Однак на досягнутому сучасна археологія не вичерпує запас методів вивчення. Адже в археологічній науці простежується тенденція до комплексного вивчення артефактів за допомогою різних методів дослідження. Зокрема, при аналізі матеріалів широко застосовуються методи статистичної обробки, з метою отримати максимум різноманітної інформації про добутий матеріал. На сьогодні в пам'ятках чечельницького мікрорегіону зовсім не дослідженими є ряд питань, наприклад,

МАТЕРІАЛИ ДЕВ'ЯТОЇ НАУКОВО-КРАСЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

господарська діяльність, домобудівництво тощо. У руслі цих досліджень важливим є вивчення Білого Камня як найбільшого поселення мікрорегіону. Визначити його планувальну структуру, мікрохронологію, відповідно зрозуміти перебіг процесу утворення поселення-гіганта, провести певні палеодемографічні реконструкції - все це завдання майбутніх досліджень.

Список використаних джерел. 1. Вовк С. В. Нариси з історії Чечельника. З найдавніших часів до наших днів / С. В. Вовк, В. А. Косаківський, С. В. Таранець. - Вінниця, 2000. - 214 с 2. Гамченко С. С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури / С. С. Гамченко // ТКУ. - К., 1926. - Вип. 1. - С 31-41. 3. Макаревич М. Л' Археологічні дослідження у селі Білому Камні в 1928 р. За матеріалами С. С. Гамченко. Короткий попередній звіт / М. Л. Макаревич // Науковий архів Інституту археології НАН України (далі - НА ІА НАНУ). - ВУАК, 202/46. - 24 арк. 4. Косаківський В. А. Поселення Білий Камінь у світлі нових даних / В. А. Косаківський, В. С. Рудь // Прадавні землероби Південно-Східної Європи. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. - Київ-Тальянки, 2011. - С 54-55. 5. Kosakivskii V. A. Settlement Bilyi Kamin' in the light of new data / V. A. Kosakivsky, V. S. Rud // Earliest farmers of Southeastern Europe. Abstracts of International scientific conference. - Kiev-Talianki, 2011. - P. 55-56. 6. Щоденник розвідок і розшуків археологічних І. Зборовського в 1929 р. на Тульчинщині // НА ІА НАНУ. - Ф. 3/90. - 25 арк. 7. Косаківський В. А. Археологічні пам'ятки Чечельницького району на Вінниччині: історія виявлення та дослідження / В. А. Косаківський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 7. Серія: Історія: Збірник наукових праць. / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. - Вінниця, 2004. - С. 97-99. 8. Полищук Л. Ю. Памятники развитого Триполья / Л. Ю. Полищук // Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье. - К., 1989. - С. 30-49. 9. Заец И. И. Исследование трипольского поселения на Южном Буге // АО 1983 года. - М., 1985. - С. 276-277. 10, Косаківський В. А. Дослідження житла на трипільському поселенні Чечельник / В. А. Косаківський // Археологічні дослідження в Україні 1991. - Луцьк, 1993. - С. 48-49, 149. 11. Косаківський В. А. До історії заселення басейну річки Савранки (з найдавніших часів до сьогодення) / В. А. Косаківський // Подільська старовина. - Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. -С 88-108. 12. Гусев С. О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV - III тис. до н. е. / С О. Гусев. - Вінниця, 1995. - 304 с 13. Видейко М. Ю. Животноводство трипольской культуры в период 5400-2750 гг. до н. э. / М. Ю. Видейко, Н. Б. Бурдо // Nomadizm a pastoralizm w miedzyrzeczu Wisly i Dniepru (neolit, eneolit, epoka brazu). - Poznan,

СТАРОДАВНІЙ ІУЕДЖИБІЖ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ

2004. - Т.3. - С. 68-93. 14. Кордиш Н. Л. Плани трипільських селищ / Н. Л. Кордиш // НА ІА НАНУ. - Ф. 12. - Спр. 43. - 13 арк. 15. Косаківський В. А. Пізньотрипільське поселення Чечельник на Побужжі / В. А. Косаківський // Подільська старовина. - Вінниця, 1993. - С. 97-108. 16. Дяченко О. В. Динаміка змін чисельності населення Володимирівсько-Томашівської лінії розвитку західнотрипільської культури / О. В. Дяченко // Археологія. - 2008. - № 4. - С. 9-17. 17. Дяченко А. В. Проблемы относительной хронологии западнотрипольских поселений Буго-Днепровского междуречья / А. В. Дяченко // Stratum plus. - 2005-2009, - №2. - С. 438-450.

Сергій Крамар (Хмельницький)

ПРИВІЛЕЙ НА САМОВРЯДУВАННЯ АДАМА ІЕРОНІМА СЕНЯВСЬКОГО МІСТЕЧКУ МЕДЖИБОЖУ ВІД 2 ТРАВНЯ 1593 РОКУ

Меджибіж - колишнє місто, тепер селище міського типу, що лежить на тому місці де зливаються дві річки - Південний Буг і Бужок (звідси й назва - Межибоже, Межибіж, Меджибіж). Перша літописна згадка про нього сягає 1146 р. «... Ізяслав же, водивши Всеволодовича Святослава до хреста, дав йому Божський і Межибоже, всього п'ять городів ...», читаємо у «Літописі руському». Меджибіж входив до складу Галицько-Волинського князівства, у ХІІ ст. виступав як одне з міст Болохівської землі. За часів литовських, коли Ольгерд 1362 р. прогнав татарів з Поділля, належав князям Коріатовичам, пізніше входив з околицями до Польщі. З 1540 р. став власністю магнатів Сенявських і належав цьому роду аж 200 років. Сенявські домоглися для Меджибожа у 1593 р. Магдебурзького права, підтвердженням чого є привілей Адама Ієроніма Сенявського містечку (*Летичівського повіту*).

Як вбачається із підтверджуючого листа Марії-Софії з Сенявських-Денгофф, воєводи Полоцької, гетьманівни польної Великого Князівства Литовського (1726-1730) зміст листа Адама Ієроніма Сенявського містечку Меджибожу від 2 травня 1593 р. «слово в слово такий»:

«В ім'я Господнє, амінь. Оскільки людська пам'ять не тривка і не вічна, (*то*) люди звикли залишати її своїм потомкам на письмі. Тому ми, Адам-Ієронім з Сеняви Сенявський, воєвода Руський, пан і дідич в Бережанах, Меджибожі, Сеняві і т. д., всім разом і кожному зокрема, як теперішнім, так і прийдешнім людям, цим своїм листом повідомляю: